

De nieuwe tweedeling – ook op sociaal en politiek terrein?

De laatste tijd wordt vaak gesproken van een 'nieuwe tweedeling'. Werklozen en arbeidsongeschikten zouden vanuit dit gezichtspunt niet alleen in economisch, maar ook in sociaal en politiek opzicht achtergesteld zijn bij de werkenden. In dit artikel wordt de nieuwe tweespalthypothese getoetst met behulp van gegevens afkomstig uit de leefsituatie-onderzoeken van het Centraal Bureau voor de Statistiek. De auteurs concluderen dat de gesuggereerde tweedeling op het terrein van de sociale en politieke participatie niet in de realiteit is terug te vinden. Werklozen zijn weliswaar relatief ontevreden, maar dat geldt ook voor een aantal andere groepen. Hetzelfde geldt met betrekking tot psychosomatische klachten.

DRS. C. JOL – DRS. P. VAN BEEK*

In de ideeën over de nieuwe tweeklassenmaatschappij herleeft een oude tweedeling. Aangepast aan de moderne tijd zijn de rijken en armen van vroeger gereïncarneerd in de werkenden en niet (meer)-werkenden van nu. De kloof tussen klassen wordt steeds groter en tevens duidelijker op alle terreinen van de samenleving.

Dit nieuwe tweespaldenken, dat vooral ingang vindt in politiek en massamedia, munt niet uit in precisie en helderheid. Dat het onderscheid iets te maken heeft met het al dan niet werkloos zijn, lijkt duidelijk. Hoe echter, op grond van dit principe, de klassen worden samengesteld, is veel minder duidelijk. Soms lijkt de hoogte van het inkomen van de huishoudens van belang (echte minima), soms gaat het meer om het onderscheid naar inkomstenbron (uitkerings-trekkers). Ook is vaak niet duidelijk in welke klasse bij voorbeeld de werkloze echtgenote van een werkende kostwinner of een niet-actieve bejaarde die AOW krijgt, thuishoort. Naast al deze kwesties, die betrekking hebben op de tweedeling zelf, is eveneens problematisch op welke deel-terreinen van de samenleving 'de kloof' merkbaar is. Meestal wordt in het denken over de nieuwe tweedeling slechts gepostuleerd dat de kloof merkbaar is en bovendien groter wordt.

Het is een taak van de wetenschap te preciseren in hoeverre dit denken aansluit bij de maatschappelijke realiteit. Arts en Ultee geven daartoe een aanzet 1). In navolging van Weber stellen zij dat er pas van een nieuwe tweedeling sprake kan zijn indien deze niet alleen op economisch, maar ook op sociaal en politiek terrein tot uitdrukking komt. En dan alleen maar in tijden van economische recessie, omdat in zo'n periode de economisch machtigen vaak ook op sociaal en politiek terrein de bovenlaag vormen. Dit zou betekenen dat werkenden en werklozen niet alleen een ongelijke economische positie hebben, maar dat er tussen deze groepen tevens sociale en politieke ongelijkheid bestaat. Vooralsnog lijkt de tweedeling het best aantoonbaar binnen de economische orde 2).

In de sociale en politieke orde is de nieuwe tweedeling veel minder duidelijk. Arts en Ultee noemen als indicaties van het bestaan van ongelijkheid op deze terreinen van de samenleving verschillen in maatschappelijk aanzien en mobiliteit, en verschillen in sociale en politieke participatie. Gegevens die een aanwijzing zouden kunnen zijn voor het bestaan van deze vormen van ongelijkheid, zijn óf niet beschikbaar óf onderling tegenstrijdig 3). Zo is het nog maar de vraag of werklozen minder sociaal en politiek actief zijn dan werkenden. In het nieuwe tweespaldenken wordt wellicht te gemakkelijk aangenomen dat werklozen

minder contacten hebben, zich eenzamer voelen, minder vaak lid zijn van een vakbond en/of een politieke partij en minder naar de stembus gaan. De ongelijkheid op sociaal en politiek terrein wordt als een rechtstreeks gevolg van de economische ongelijkheid gezien en wordt niet geproblematiseerd.

In dit artikel wordt aan de hand van empirische gegevens onderzocht in hoeverre er ook in werkelijkheid sprake is van ongelijkheid tussen werklozen en niet-werklozen met betrekking tot sociale en politieke participatie. Sociale ongelijkheid bestaat indien werklozen zich meer in een sociaal isolement bevinden 4). Indicatoren hiervan zijn: frequentie van sociale contacten, vrijwilligerswerk, lidmaatschap van verenigingen en kerkgang. Op het terrein van het (subjectief) welbevinden zou dit sociale isolement zich kunnen uiten in gevoelens van eenzaamheid, ontevredenheid en psychosomatische klachten. Indicatoren van het bestaan van ongelijkheid in politieke participatie zijn lidmaatschap en frequentie van het bezoeken van vergaderingen van politieke partijen en vakbonden. De gegevens voor dit onderzoek zijn afkomstig uit de leefsituatie-onderzoeken van het CBS 5).

Aangezien in het nieuwe tweespaldenken de indeling in de beide klassen vanuit het principe 'wel of niet werkloos' lijkt te geschieden, is onze analyse op dit onderscheid gebaseerd. Daarbij wordt geen nader onderscheid gemaakt naar de aard van de werkloosheid. Zowel arbeidsongeschikten als voor het eerst werkzoekenden en overige

* De auteurs zijn werkzaam bij de Hoofdafdeling Sociaal-Culturele Statistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek te Heerlen. Het artikel is op persoonlijke titel geschreven.

1) W.A. Arts, en W.C. Ultee, Tussen radicalisering en apathie, *ESB*, 20 februari 1985.

2) Zie ook W.A. Arts, Van oude en nieuwe armoede. Sociale ongelijkheid in een stagnerende verzorgingsstaat, *ESB*, 7 november 1984.

3) J.W. Becker en R. Vink, *Werklozen en arbeidsongeschikten vergeleken*, SCP-stukwerk nr. 18, Rijswijk, 1984; H.S. Merens-Riedstra, (Op)gevangen door het vangnet?, *Beleid en Maatschappij*, 1983, jg. 12; F. Tazelaar en M. Sprengers, *Werkloosheid en sociaal isolement*, *Sociologische Gids*, themanummer werkloosheid, 1984, jg. 16.

4) Tazelaar en Sprengers, op.cit.

5) CBS, *Trends in de leefsituatie van de Nederlandse bevolking, 1974, 1977 en 1980*, Den Haag, 1983; CBS *De leefsituatie van de Nederlandse bevolking, 1980*, Kerncijfers, Den Haag, 1984; CBS *De leefsituatie van de Nederlandse bevolking, 1983*, Kerncijfers, Den Haag, 1984.

werklozen vallen in één categorie: 'werklozen' genaamd. Alle andere respondenten in ons onderzoek vallen in de andere categorie.

Sociale en politieke ongelijkheid

In tabel 1 zijn de verschillen weergegeven tussen de onderzochte groepen ten aanzien van een aantal aspecten van maatschappelijke en politieke participatie, eenzaamheid, tevredenheid en psychosomatische klachten voor de onderzoeksjaren 1974 en 1983. Een asterisk (*) geeft aan dat de betreffende verschillen significant zijn (dat wil zeggen dat de kans klein is dat de verschillen toevallig zijn). Zowel in 1974 als in 1983 blijken er niet veel duidelijke verschillen te bestaan tussen de twee groepen in maatschappelijke en politieke participatie. Vergeleken met de rest van de Nederlanders verschillen werklozen en arbeidsongeschikten niet in: contacten met familie en kennissen, lidmaatschappen van verenigingen, van een vakbond (wel in 1974) en bezoeken van vergaderingen van politieke partijen. Wel is het zo dat werklozen en arbeidsongeschikten in 1983 relatief weinig naar de kerk gaan, relatief weinig vrijwilligerswerk verrichten, relatief weinig vakbondsvergaderingen bezoeken en minder vaak lid zijn van een politieke partij.

Daarnaast blijkt dat in beide jaren werklozen en arbeidsongeschikten geen verschil in eenzaamheidsgevoelens vertonen met de rest van de bevolking. Wel bestaan er verschillen in de mate van tevredenheid: werklozen en arbeidsongeschikten zijn relatief ontevreden met het leven dat zij leiden en met hun financiële en maatschappelijke positie. Tevens blijkt dat werklozen en arbeidsongeschikten relatief veel psychosomatische klachten hebben. Als men de situatie in 1983 vergelijkt met die van 1974 blijkt dat een lichte tendens bestaat dat de verschillen met betrekking tot de twee satisfacties en de psychosomatische klachten tussen de groepen groter worden. Al met al kan men concluderen dat het idee dat werklozen en arbeidsongeschikten in een isolement verkeren, niet goed in onze gegevens is terug te vinden. Een duidelijke kloof tussen werklozen en niet-werklozen bestaat slechts met betrekking tot het (subjectief) welbevinden.

Verscheidene tweedelingen?

Men kan zich afvragen of er niet ook andere bevolkingsgroepen zijn aan te wijzen die ontevreden zijn of veel psychosomatische klachten hebben. Bij het beantwoorden van deze vraag wordt tevens rekening gehouden met mogelijke veranderingen in het welbevinden van de twee groepen. In het denken over de nieuwe tweedeling is immers sprake van een trend. De kloof tussen werklozen en anderen zou steeds groter worden. De leefsituatie-onderzoeken worden sedert 1974 om de drie jaar gehouden en zijn dus zeer geschikt voor het onderzoeken van sociale veranderingen. In onze analyse worden de jaren 1974 en 1983 betrokken. De volgende bevolkingsgroepen zijn daarbij onderscheiden:

- jongeren versus ouderen;
- mannen versus vrouwen;
- lager opgeleiden versus hoger opgeleiden;
- mensen met een laag inkomen versus mensen met een hoog inkomen;
- werklozen/arbeitsongeschikten versus niet-werklozen;
- mensen met een partner versus mensen zonder partner.

Men kan deze groepen ook als mogelijke tweedelingen opvatten, waarbij het niet altijd 'tweedeling' in de strikte zin betreft. De interpretatie van de onderzoeksresultaten blijft echter gelijk. Het welbevinden wordt geoperationaliseerd door psychosomatische klachten, satisfactie met de

financiële en maatschappelijke positie, satisfactie met het leven en eenzaamheid.

De analyse wordt verricht met behulp van LISREL (Lineair Structureel RELationships) 6). Dit is een computerpakket waarmee een stelsel van onafhankelijke variabelen gerelateerd kan worden aan een stelsel van afhankelijke variabelen. In ons geval zijn de onafhankelijke variabelen de genoemde tweedelingen. De afhankelijke variabelen zijn de indicatoren van welbevinden. In het geval van de satisfacties is er steeds sprake van één afhankelijke variabele. LISREL-analyse is dan equivalent aan multi-pele regressie. Psychosomatische klachten en eenzaamheid worden gerepresenteerd door een factor, voortgebracht door respectievelijk 4 en 3 indices. De invloeden van de onafhankelijke variabelen op de afhankelijke worden weergegeven door de regressiecoëfficiënten, hieronder ook wel 'effecten' genoemd.

In tabel 2 staan de uitkomsten van deze analyse. Bij de interpretatie van de tabel dient men een paar punten in het oog te houden. Allereerst geven de coëfficiënten in de tabel zogenaamde unieke effecten weer. Dit houdt in dat bij voorbeeld de invloed van werkloosheid op psychosomatische klachten (0,103 in 1983) 'geschoond' is voor de verbanden tussen werkloosheid en de overige tweedelingen. Zodoende is het genoemde effect louter en alleen aan het kenmerk 'al dan niet werkloos zijn' toe te schrijven: werklozen en arbeidsongeschikten zeggen dat zij veel klachten hebben en dit is niet te wijten aan hun relatief hoge gemiddelde leeftijd. De kracht van de hier gepresenteerde analyse wordt nu duidelijk; het is mogelijk te onderzoeken welke tweedeling op welke welbevinden-indicator de grootste (unieke) invloed uitoefent. Het tweede punt dat men bij de

Tabel 1. Werklozen en arbeidsongeschikten versus de rest van de Nederlandse bevolking naar sociale en politieke participatie, 1974 en 1983

	1974		1983	
	werklozen/ arbeidsongeschikten	overigen	werklozen/ arbeidsongeschikten	overigen
Contacten (weinig - veel) a)	2,6	2,6	0,9	0,9
vrijwilligerswerk (weinig - veel) a)	0,4	0,3	0,8*	0,9
Lidmaatschap verenigingen (0 - 12)	0,5	0,6	0,6	0,7
Kerkgang (weinig - veel) a)	1,6*	1,7	1,6*	2,0
Lid vakbond (% ja)	13*	21	19	22
Bezoek vergaderingen (% ja)	5	9	5*	10
Lid politieke partij (% ja)	7	11	6*	9
Bezoek vergaderingen (% ja)	1	3	5	7
Eenzaamheid (weinig = 3, veel = 15)	7,4	6,9	6,2	6,1
Satisfactie met leven (weinig = 1, veel = 5)	2,8*	3,2	2,5*	3,2
Satisfactie fin. en maatschap. pos. (weinig = 1, veel = 5)	2,4*	3,0	2,2*	3,0
Psychosomatische klachten (0 - 4 klachten)	1,1*	0,8	1,3*	0,8
Steekproefaantal	83	4.720	303	3.681

* = significant verschil tussen werklozen en niet-werklozen binnen één jaar (eenzijdig, $p < 0,05$).

a) Deze kenmerken zijn niet vergelijkbaar tussen 1974 en 1983 vanwege een andere vraagstelling of andere antwoordcategorieën. De gemiddelden uit beide jaren mogen dan ook niet met elkaar worden vergeleken.

6) K. Jöreskog en D. Sörbom, LISREL VI Analysis of lineair structural relationships by means of maximum likelihood, instrumental variables and least squares methods, Uppsala, 1984.

Tabel 2. De invloed van de zes tweedelingen op psychosomatische klachten, tevredenheid en eenzaamheid, 1974 en 1983

	Psychosomatische klachten		Satisfactie fin. en maatschap. pos.		Satisfactie leven		Eenzaamheid	
	b a)	bèta b)	b	bèta	b	bèta	b	bèta
Leeftijd (jong – oud)								
1974	0,002	0,11*	0,007	0,12*	0,002	0,04*	-0,004	-0,08*
1983	0,002	0,12*	0,007	0,11*	-0,001	-0,02	-0,002*	-0,04*
Sexe (man, vrouw)								
1974	0,106	0,15*	0,256	0,12*	0,071	0,04*	-0,006	-0,00
1983	0,123	0,17*	0,127	0,06*	0,075	0,04*	-0,027	-0,02
Onderwijsniveau (laag – hoog)								
1974	-0,006	-0,02	0,095	0,08*	0,001	0,00	-0,008	-0,01
1983	-0,018	-0,07*	0,090	0,12*	0,044	0,07*	0,001	0,00
Inkomen c) (laag – hoog)								
1974	-0,018	-0,08*	0,199	0,31*	0,064	0,11*	-0,033	-0,07*
1983	-0,011	-0,05*	0,126	0,20*	0,015	0,03	0,003	0,01
Werkloos/arbeidsongeschikt (wel – niet)								
1974	0,103	0,04*	-0,530	-0,07*	-0,396	-0,05*	0,141	0,02
1983	0,195	0,15*	-0,607	-0,16*	-0,657	-0,19*	0,016	0,01
Samen met partner (niet – wel)								
1974	-0,002	-0,00	0,056	0,02	0,205	0,08*	0,014	0,01
1983	-0,029	-0,03	0,015	0,01	0,280	0,12*	-0,205	-0,11*
Percentage verklaarde variantie								
1974	6		13		2		1	
1983	9		11		7		1	

* = significant (tweezijdig, $p < 0,05$) van de onafhankelijke variabele op de desbetreffende welbevinden-indicator.

a) Multivariate ongestandaardiseerde coëfficiënten, geschat m.b.v. LISREL.

b) Multivariate gestandaardiseerde coëfficiënten, geschat m.b.v. LISREL.

c) Doordat in 1974 en in 1983 met een verschillend aantal categorieën is gewerkt verschillen deze standaarddeviaties in inkomen. Deze zijn gelijk gemaakt. Technisch betekent dit dat inkomen enkel gestandaardiseerd gebruikt wordt. Theoretisch betekent het dat de spreiding van inkomen niet is veranderd sinds 1974.

interpretatie van tabel 2 in het oog moet houden, is het verschil tussen de eerste kolom en de tweede kolom met effecten van de welbevinden-indicatoren. De effecten die in de eerste kolom staan (b's) zijn vergelijkbaar tussen de twee jaren. Zo mag men concluderen dat de invloed van inkomen op eenzaamheid is afgenomen (van -0,033 in 1974 naar 0,003 in 1983). De effecten in de tweede kolom (beta's) zijn binnen één jaar vergelijkbaar. Zo geldt dat sexe in 1974 de grootste invloed heeft op psychosomatische klachten (0,15). Door middel van deze gegevens wordt het mogelijk zowel uitspraken te doen over voor- of achteruitgang van effecten (b's) als over de relatieve invloed van een bepaalde tweedeling (beta's). Hieronder wordt de tabel inhoudelijk besproken.

Vrouwen (0,17), werklozen/arbeidsongeschikten (0,15) en ouderen (0,12) blijken in 1983 de meeste psychosomatische klachten te hebben. In iets mindere mate geldt dat mensen met een laag onderwijsniveau (-0,07) en met een laag inkomen (-0,05) relatief veel van deze klachten hebben. In vergelijking met 1974 blijkt dat de invloed van werkloosheid en onderwijsniveau gestegen en van inkomen gedaald is. Met betrekking tot de satisfactie met de financiële en maatschappelijke positie blijkt (in 1983 en in 1974) de grootste invloed van het inkomen (0,31 resp. 0,20) uit te gaan: mensen met een laag inkomen zijn vaak ontevreden. Ook de werklozen en arbeidsongeschikten zijn relatief ontevreden over hun financiële en maatschappelijke positie (-0,16 in 1983). In iets mindere mate zijn er effecten van leeftijd (0,11), onderwijsniveau (0,12) en geslacht (0,06) op deze tevredenheid. Als men de effecten tussen 1974 en 1983 vergelijkt, valt vooral de daling van het effect van inkomen (van 0,199 naar 0,126) en van sexe (van 0,256 naar 0,127) op. Licht gestegen is juist het effect van werkloosheid. Bij de satisfactie met het leven is de situatie iets anders. Hier zijn het de werklozen en arbeidsongeschikten die het meest ontevreden zijn (-0,19 in 1983). De overige ontevredenen zijn mensen zonder partner (0,12) mensen met een laag onderwijsniveau (0,07) en mannen (0,04). Vergeleken met 1974 treedt weer een vergelijkbaar beeld op. Gestegen zijn de invloeden van werkloosheid/arbeidsongeschiktheid (van -0,396 naar -0,657) en van

onderwijsniveau (van 0,001 naar 0,044), gedaald is weer de invloed van inkomen (van 0,064 naar 0,015). Uit tabel 1 bleek al dat werklozen en arbeidsongeschikten zich niet eenzaam voelen. In tabel 2 blijkt dit eens te meer: de effecten zijn niet significant. In 1983 zijn mensen zonder partner (-0,11) en jongeren (-0,04) wat eenzamer dan de rest. Overigens is het geringe effect van inkomen op eenzaamheid dat in 1974 bestond in 1983 in zijn geheel verdwenen. Verder blijkt dat de hier gehanteerde tweedelingen voor de verklaring van eenzaamheid niet erg belangrijk zijn. Deze geringe invloed is ook wel min of meer te verwachten daar het bekend is dat een ander kenmerk, namelijk burgerlijke staat, een veel grotere invloed heeft op eenzaamheid (7). Uit het zeer lage percentage verklaarde variantie (1%) blijkt ook dat niet veel van de verschillen in eenzaamheid verklaard kunnen worden. De drie andere percentages verklaarde variantie zijn overigens eveneens aan de lage kant.

Conclusies

De in het nieuwe tweespaldenken impliciet veronderstelde ongelijkheid in sociale en politieke participatie tussen werklozen en niet-werklozen komt uit onze gegevens niet duidelijk naar voren. Op dit deel terrein kunnen wij dus niet tot het bestaan van een tweedeling concluderen. Wel is sprake van een tweedeling in het welbevinden. Werklozen en arbeidsongeschikten zijn niet alleen ontevredener en hebben meer psychosomatische klachten dan niet-werklozen, maar de verschillen zijn tussen 1974 en 1983 ook nog toegenomen. Toch moet ook deze loof enigszins worden gerelativeerd, omdat bij een andere

7) P. van Beek, Eenzaamheid en achtergrondkenmerken: Een analyse onder zelfstandig wonenden van 55 jaar en ouder, 1976, *Sociaal-cultureel Kwartaalbericht*, 1984, jg. 6, nr. 1; C. Jol, Liever samen dan alleen?, *CBS Select 3*, Den Haag, 1985; L. Thijssen, Sociale relaties en eenzaamheid bij ouderen, *Mens en Maatschappij*, 1983, jg. 58, nr. 3.

tweedeling (laag versus hoog opgeleiden) de verschillen eveneens groter zijn geworden.

Een algemenere conclusie trekken Becker en Vink naar aanleiding van hun specifiek op de situatie van werklozen en arbeidsongeschikten gerichte onderzoek: „... de invloed van werkloosheid is niet zo groot dat er sprake is van een dichotomisering der samenleving”⁸⁾).

Gezien het feit dat in ons onderzoek verscheidene tweedelingen zijn betrokken, kan worden aangegeven bij welke groepen de kans extra groot is dat zij hun situatie negatief ervaren. Werkloze of arbeidsongeschikte oudere vrouwen met een laag opleidings- en inkomensniveau hebben de

meeste psychosomatische klachten. Werklozen of arbeidsongeschikte oudere mannen zijn het meest ontevreden over de maatschappelijke en financiële positie. Werkloze of arbeidsongeschikte alleenstaande mannen met een laag opleidingsniveau zijn het meest ontevreden over het leven dat zij leiden. Eenzaamheid ten slotte komt het meeste voor bij jongeren zonder partner.

**Christine Jol
Paul van Beek**

8) Becker en Vink, op.cit., blz. 73.

De welvaart is er niet voor iedereen

(ANP-foto)